

“SURDOPEDAGOGIKADA ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN ISHLASH”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13777233>

Amangeldiev Alpamis Baxtiyarovich

Toshkent tibbiyot akademiyasi

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Abstract

This article discusses the causes of voice disorders, skills for speech development of deaf and hard of hearing children. At the same time, the development of the science of deaf pedagogy in Uzbekistan and its place in the field of education were discussed.

Key words

hearing impaired, deaf children, voice, dysarthria, deaf pedagogy, alalia, aphasia, speech disorders.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ovoz buzilishlarining kelib chiqish sabablari, kar va zaif eshituvchi bolalarning nutq rivojlantirishi uchun ko'nikmalar haqida so'z yuritilgan. Shu bilan birga O'zbekistonda surdopedagogika faninig rivojlanishi va ta'lim sohasida tutgan o'rni haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar

zaif eshituvchi, kar bolalar, ovoz, dizarteriya, surdopedagogika, alaliya, afaziya, nutq buzilishlari.

Sog'lom bola ilk davrlarda fikrini g'udurlash, guvranish kabi nutqning eng sodda ko'rinishlarida ifodalab ko'rsata olsa, 1 yoshga yetgandan so'ng ba'zi so'zlarni qo'llay oladi. U so'z tuzilishi, ularni birlashtirish yo'llari haqida hech qanday ma'lumotga ega bo'lmasa ham gapirishni boshlaydi. Biroz katta bo'lgach murakkab frazeologik birikmalarni va lug'atlarni ishlata boshlaydi. Tilning ushbu vositalaridan murakkablashib borayotgan bilimlarini boshqalarga yetkazish va insonlar bilan muloqotga kirishish uchun foydalanadi. Tilning fonetik, leksik va grammatik qonuniyatlarini tushunish uchun yuqori darajadagi eshitish qobiliyati talab qilinadi. Atrofdagilar nutqidan muhim belgilarni ajratib olish, ularni taqqoslash va nutqqa olib kirish sog'lom bola uchun odatiy hol, ammo eshitish qobiliyatidan mahrum bo'lganlar uchun bu to'g'ri kelmaydi.

Ovoz bu ovoz a'zolari yordamida hosil bo'ladigan balandligi, tembri va kuchi turlicha bo'lgan tovush hisoblanadi. Ovoz hiqildoqda hosil bo'ladi. Bilamizki, ovoz hosil bo'lishida, o'pka, bronx, traxeya, halqum, hiqildoq, diafragma, burun va og'iz bo'shlig'i, ovoz boylamlari ishtirok etadi. Bolalar ovozinig shakllanishi 6-7 yoshgacha davom etadi. Bu davrgacha bolada ovoz rivojlanmasligi oqibatida ovoz buzilishlari kelib chiqadi. Ovozning rivojlanmay qolishiga asosiy sabablardan biri nerv sistemasi va eshitish sistemasidagi muammolardir.

Eshitish idrokining buzilishi oqibatida insonning nutqni egallay olmasligi, shu bois jamiyat a'zolaridan uzilib qolish, ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishdagi qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Bular bir-biriga bog'liq bo'lgan bir nechta sabablarga bog'liq hisoblanadi va bu xususda L.S.Vigotskiy: "Ijtimoiy tarbiya nutqning rivojlanmaganligiga, nutqning rivojlanmasligi jamoa(kollektiv)dan yakkalanib qolishga, jamoa(kollektiv)dan ajralib qolish esa, o'z navbatida, ijtimoiy tarbiya hamda nutqning rivojlanishini tormozlaydi",-deydi.

Zaif eshituvchi bolalarning tovushlarni noto'g'ri eshitishi uni shunday talaffuz qilish yoki umuman talaffuzning yo'qligiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida, dizarteriya, dislaliya, alaliya, afaziya kabi kasalliklar uchun zamin bo'lib xizmat qiladi. Dizarteriya bu markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi hisoblanadi. Bu kasallik nutq apparati innervatsiyasining organik buzilishi sababli nutqning talaffuz tomonidan buzilishidir. Dizarteriyada nutq a'zolarining (yumshoq tanglay, til, lablar) kam harakatlanishi natijasida nutq tovushlari artikulyatsiyasi qiyinlashadi, shu bilan birga, ovoz, nafas buzilishlari hamda nutqning sur'ati, ritmi va ifodaliligida o'zgarishlar kuzatiladi.

Dizarteriyada miyaning turli joylarida jarohatlanishlarni aniqlash mumkin. Masalan, miya yarimsharining chap va o'ng tomonida, yetti tuxumsimon markazdan o'tuvchi sistemada, asab tugunchalari qobig'ida diensefal doirada, to'rt tepaligida, ko'prik, uzunchoq va orqa miyada kuzatilishi mumkin. Ammo klinikada ishlovchi tadqiqotchilar bu masalaga kam e'tibor beradilar. Nozologik va topik tomonidan dizarteriyani belgilash diagnostikasi, odatda, nevrologik alomatlarining barcha shart-sharoitlarini inobatga olgan holda olib boriladi. Buni 1926-yilda M.C.Margulis ham ta'kidlab o'tgan.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar surdopedagogika fanining asosiy muammolaridan biri hisoblanadi. Boy ma'naviy va madaniy qadriyatga ega xalqimiz uzoq yillar davomida bola tarbiyasiga jiddiy, ma'suliyatli yondoshgan. Odob-axloq qoidalariga alohida e'tibor bergan ya'ni, nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan kamsitish munosabati bilan qaralmagan. Ota-onalar alohida yordamga muhtoj bolalarga yordam berish, ularga jismoniy yoki aqliy kamchiliklar to'g'risida

ortiqcha gaplarni aytmaslik kabi fazilatlarini bolalarda rivojlantirishgan. Bu esa, o'z navbatida, surdopedagogika fanining rivojlanishi uchun xizmat qilgani shubhasiz. Milliy tafakkur doirasida yoshlarga ta'lim berish kelajak poydevori ekani ta'kidlangan. Milliy pedagogikamiz asoschisi Abdulla Avloniy yosh avlod, uning tarbiyasiga jamiyat, millatning kelajagi sifatida alohida e'tibor berib, bu ishni ilk yoshdan boshlash zarurligini alohida ta'kidlaydi hamda ta'lim bilan tarbiya bir-biri bilan bog'liq bir butun jarayon ekanligi, muallimga ushbu omilga alohida ahamiyat berish lozimligini uqtiradi. A.Avloniy tarbiya masalasiga doir: "Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? degan savol keladur. Bu savolga: "Birinchi - uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidir. Ikkinchisi - maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidir", -kabi fikrlarni bildirgan..

R.M.Boskis eshitish qobiliyati buzilgan bolalarga maktabgacha ta'lim, maktab tizimini yaratishda, farq qiluvchi ta'limni yaratishda, samarali ta'lim-tarbiya usullarini yaratishda jonbozlik ko'rsatdi va eshitishdagi nuqsonlarni farqlash bo'yicha pedagogik tasniflash usullarini ishlab chiqdi.

1. Bola eshitish organlarining buzilishi kattalarnikidan ancha farq qiladi. Katta kishilarning eshitishi pasayganda eshitish yordamidagi nutqiy muloqat buziladi. Kichiklik paytdan eshitish qobiliyatini buzilishi psixik tarzda bolaga ta'sir o'tkazadi.

2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni to'g'ri tushunish uchun ularning nutqni mustaqil ravishda egallash imkoniyatini ham hisobga olish kerak. Eshitish qobiliyatining cheklanishi nutqni to'laqonli egallashga to'sqinlik qiladi. Og'zaki nutqning orqada qolishi yozma nutqning va o'qib tushunish qobiliyatining ham orqada qolishiga va turli sohalarda bilim egallay olmaslikka sabab bo'ladi.

3. Eshitish va nutq o'zaro bog'langan. Birinchidan, eshitish qobiliyatining yo'qolishi nutqning o'sishiga to'sqinlik qiladi; ikkinchidan, eshitishning qay darajada ishlatilishi nutq faoliyatiga bevosita bog'liq. Nutq qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, eshitish qobiliyatidan foydalanish imkoniyati shuncha kengayadi.

4. Eshituv qobiliyatini yo'qotgan bolalar eshituvining pasayishi va nutqiy saviyasiga ko'ra farqlanadi. Nutqning turli saviyada bo'lishi quyidagi omillarga bog'liqdir:

- a) eshitishining pasayishiga;
- b) nuqsonning paydo bo'lishiga;
- c) eshituv qobiliyatining yo'qolgandan keying psixologik holatlar;
- d) bolaning alohida xususiyatlariga.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning tekshiruv usullari N.A.Rau tomonidan ishlab chiqilgan. Rau bolalarni eshituv holatiga ko'ra ikkita toifaga bo'ladi: karsoqov va zaif eshituvchi bolalar. Rau kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ular nutqini saqlab qolish niyatida labdan o'qishga o'rgatish va savodini chiqarish uchun ma'lum korreksionlar kerakligini ta'kidlaydi. Eshitish qobiliyati pasayishining ikki turi farqlanadi, ya'ni kar-soqovlik va zaif eshitish. Zaif eshituvchi bolalarda nutqni idrok qilish va qabul qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ammo, eshitishdan foydalanib cheklangan miqdorda bo'lsa ham so'z zahirasini to'plash mumkin. Eshitish holatining pasayishi karlik darajasida bo'lsa, nutqni tabiiy o'rganishning imkoniyati bo'lmaydi.

Eshitishning pasayishi natijasida oz bo'lsada nutq rivojlangan bo'ladi va bunday bolalar zaif eshituvchilar sirasiga kiradi. Zaif eshituvchi bolalarning nutqiy holati turli holatlarda bo'ladi, ya'ni shivirlash balandligidan nutqni idrok etishdan to' gaplashish balandligidagi nutqni qabul qilishdagi kamchiliklar bilan ifodalanadi. Nutqiy holatiga ko'ra zaif eshituvchilarning ikki toifasi farqlanadi: birinchi toifadagilar og'ir nutqiy kamchiliklar bilan maktabga keladilar, ularning nutqi alohida so'zlar, noto'g'ri tuzilgan gaplardan iborat bo'lib, grammatik va fonetik tuzilishda ayrim kamchiliklari kuzatiladi. Nutqiy rivojlanish darajasiga ko'ra, Boskis nutqni idrok etish va shakllantirish usullari bilan farqlanadigan ta'lim shartlarini belgilaydi. Ajratilgan bolalar guruhlari uchun alohida maktablar tashkil etiladi:

1. Kar bolalar uchun maxsus maktablar;
2. Zaif eshituvchi va kechroq kar bo'lib qolganlar uchun maktablar.

Zaif eshituvchi bolalar maktabi ikki bo'limdan tashkil topadi: birinchi bo'limda nutqi yaxshi rivojlangan bolalar ta'lim olsa, ikkinchi bo'limda nutq nuqsoni og'ir bo'lgan bolalar tarbiyalanadi. Boskisning psixologik tasnifi eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarni maktabga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni og'zaki nutqqa o'rgatish maxsus muassasalarning vazifasi hisoblanadi. Mazkur vazifalarni eshitishda nuqsoni bor bolalar maktabida amalga oshirish juda katta qiyinchilik bilan bog'liq hisoblanadi. Karlar maktabi tuzilamsini takomillashtirish, undagi ta'lim muddatini qisqartirish yo'llarini izlash ta'lim jarayonini faollashtirish muammosini va uni hal qilish bolalar nutqini rivojlantirish nutqini rivojlanish rolini ko'rib chiqish zarurligini keltirib chiqardi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqi ham o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, bu bolalarning nutqini o'stirish, talaffuzga o'rgatish va eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha ko'pgina olimlar, jumladan surdopedagogika rus olimlari tomonidan kar bolalar nutqini rivojlantirishning

muhim omili 50-60- yillarda tadqiq etila boshladi va talaffuzni o'rgatishning konsentrik usuli Rau va Slezina tomonidan o'rganila boshlandi.

Kommunikativ tizimni mustahkamlash va til o'rganish jarayonini rivojlanishga qaratilgan maktabgacha va o'rta maktab yoshidagi bolalarni qamrab olgan Noskova tadqiqoti bu muammoni hal qilish kerakligini tasdiqladi. Murakkab nuqsonli kar bolalar pedagog oldiga bitta muammo bilan emas, balki bir nechta muammo bilan kelishadi, shuning uchun bunday bolalar uchun ta'lim tizimini murakkablashtirish kerak. Kar bolaning rivojlanish xususiyatlarini inobatga olib, ularning nutq qobiliyatini rivojlantirish, til tizimini bolalar tomonidan o'zlashtirish nutq jarayonini amaliy o'zlashtirish vaqtida amalga oshiriladi. Nutqni rivojlantirishda to'g'ri yondashish kerak, chunki bu jarayon nafaqat nutq faoliyatini shakllantiradi, balki nutq amaliyotini tashkil etadi va uning o'ziga xos barcha xususiyatlari bilannutq faoliyatini o'rgatishni nazarda tutadi.

Nutq - murakkab ruhiy faoliyat hisoblanib, u ruhiy jarayonlarning tashkil topishiga va bolaning barkamol bo'lib voyaga yetishiga ta'sir ko'rsatadi. Nutq eshituv organlari orqali qabul qilinadi va atrofdagilarga taqlid qilish yo'li bilan ham rivojlanib boradi. Og'zaki nutqning rivojlanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizatori va nutqning harakatini boshqaruvchi analizatori ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizatori eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi. Eshituv analizatorining rivojlanish darajasi ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar shaxsini mahalliy va xorijiy tadqiq qilish shuni ko'rsatdiki, xorijiy tadqiqotlarda og'zaki nutqning rivojlanish darajasi aqliy qobiliyatning ham rivojlanishiga ta'siri va oiladagi eshitish nuqsoni bo'lgan bolaning hissiy aurasini va shaxsiyati rivojlanishidagi ahamiyatiga ko'proq e'tibor berilgan. Mahalliy tadqiqotlarda esa ko'pincha ta'lim tizmiga e'tibor qaratiladi. Umuman olganda, kar bolalarning oilasi bilan bo'lgan muloqatlarning passiv ishtirokchisi bo'lishi ularning hissiy, aqliy va xulq-atvor buzilishiga olib keladi. Xususan, hissiy jihatdan barqaror odam o'quv dasturini yaxshiroq o'zlashtiradi, atrofidagi odamlar bilan yaxshi munosabatga kirisha oladi va jamiyatning aktiv a'zosi bo'loladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Surdopedagogika>

2. Murakkab nuqsonli kar bolalarda nutqni rivojlantirishning psixologik-pedagogik, psixolingvistik asoslari. Muzaffarova Xayitgul Nesibovna, Erxonova Shaxnoza.
3. <https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/pedagogika-psixologiya/eshitishdanuqsoni-bo-lgan-bolalarni/bolalarni-maktab-ta-limiga-tayyorlashning-samaraliyollari>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/eshitishda-nuqsoni-bo-lgan-bolalarnitadqiqotlarda-o-rganilishi/viewer>
5. “Ta’limda kreativ yondashuv yo’llarini rivojlantirishning dolzarb masalalari” mavzudagi Respublika ilmiy-amaliy On Line konferensiyasi materiallari. Jizzax 2021-yil.
6. Maxsus pedagogika. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. 2-nashr. “NOSHIR” Toshkent-2016.